

Geloven in Gouda in de laatste tweehonderd jaar

Jan H. Kompagnie

Volgend jaar oktober verschijnt het boek *Duizend Jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*. Tijdens een lezingenavond op 24 september 2001 hield een drietal auteurs een voordracht over het onderwerp waarmee zij zich in het kader van de stadsgeschiedenis bezighouden. Hierna volgt de integrale tekst van de lezing over religieuze ontwikkelingen in de afgelopen tweehonderd jaar, waarin tevens iets wordt gezegd over de ontstaansgeschiedenis van het Stadsgeschiedenisproject.

Tekst van de lezing, gehouden door Jan H. Kompagnie voor de Historische Vereniging Die Goude op maandag 24 september 2001 in de Agnietenkapel.

Dames en heren,

Als de alpha en de omega van deze kleine voordracht wil ik openen met de eerste passage uit mijn hoofdstuk over de kerkgeschiedenis van Gouda in de laatste tweehonderd jaar. Ik zal mijn verhaal straks besluiten met het voorlezen van de slotpassage. Ik begin mijn hoofdstuk over de kerkgeschiedenis aldus:

Het zijn de strijdbaren die herinnerd blijven, de compromislozen, de principiëlen, zij die van geen wijken willen weten, zij schrijven geschiedenis. Verguisd door hun tegenstanders, gehoond om hun starheid, geprezen daarentegen door hun geestverwanten, hun onverzettelijkheid geroemd, mensen als pastoor Johannes Franciscus Sem of dominee Cornelis Steenblok. Pastoor Sem toch was het die in het begin van de negentiende eeuw triomfantelijk de Gasthuiskapel voor 'zijn' rooms-katholieken wist binnen te halen, ondanks verbeterde tegenstand van met name de gemeente Gouda. En anderhalve eeuw later, dominee Steenblok, in theologisch opzicht de tegenpool van pastoor Sem, in karaktervastheid diens gelijke, Steenblok, die niet alleen strijdt tegen de boze buitenwereld maar die zijn pijlen vooral richt op zijn medebroeders in de bevindelijk-gereformeerde leer, een leer die voor vele interpretaties vatbaar blijkt te zijn. Het gevolg is dat er meerdere kerkgenootschappen ontstaan met nagenoeg dezelfde benaming (Gereformeerde Gemeente) en ogenschijnlijk dezelfde leer, maar die in verschillende kerkgebouwen bijeenkomen en moeite hebben om als broeders en zusters in de Heere met elkaar om te gaan.

Hoe, zo intrigeert, hoe kon het in Gouda zover komen? Gouda: voor sommigen de stad van de tolerantie uit de 16e eeuw, voor anderen de stad van de machtige, liberale hervormden in de 19e eeuw die de dienst in en om de St.-Janskerk uitmaken, en voor weer anderen de plaats van de teruggetrokken rooms-katholieken, van de uitbundige evangelisatiegenootschappen, van de zware gereformeerden, die op zondag het straatbeeld in en rond de stad kleuren in donkergrijze en zwarte tinten.

Tot zover het alpha van het hoofdstuk Kerkgeschiedenis dat in concept gereed is. Over de weg en de waarheid in het kerkelijke leven in Gouda, daar gaat dat hoofdstuk over.

Een terugblik. Op zondag 14 mei 1995, het was een zonnige avond, fietste ik naar het huis van Nico Habermehl die voor mij in Zwolle een boek had gekocht over de Goudse socialistische wethouder Karel van Staal. Nico nodigde mij uit even binnen te komen. Op zijn studeerkamer een omvangrijke boekenkast met literatuur over Gouda.

Dr. C. Steenblok, predikant van Gouda in de eerste jaren na de oorlog. Bron: Het Braambos niet verteerd.

Sint-Jozefkerk aan de Hoge Gouwe. Foto SAHM.

Indrukwekkend. Toen vroeg ik: 'Maar waar is nu het overzichtswerk over de Goudse geschiedenis, waar is het boek waarin de geschiedenis van de stad Gouda is samengevat?'. Die vraag, die ik tegen beter weten in stelde, kwam niet zomaar uit de lucht vallen. In vele gemeenten was men in 1995 in de weer om een stadsgeschiedenis te vervaardigen. Haarlem, Dordrecht, Zutphen, 's-Hertogenbosch en ook Tilburg haalden alles uit de kast om in één groot boekwerk een overzicht te geven van dat wat over die steden in het verleden was geschreven.

Een dergelijk boek over Gouda, zei Nico, was er niet en zou er voorlopig wel niet komen ook. Later, als VUT, AOW en pensioen zeeën van vrije tijd zouden brengen, dan eens op het gemak bekijken of iets dergelijks mogelijk was, maar nu was het druk druk met naast een volledige baan allerlei nevenactiviteiten, waardoor een project als dat van een stadsgeschiedenis voorlopig in de ijskast gezet moest worden. Dat, dames en heren, klonk ferm en vastberaden, maar was het niet.

De onrust was geboren, het idee had wortel geschoten en een paar maanden later lagen er opeens allerlei voorstellen op tafel om niet uit te stellen wat, met enige goede wil en overtuiging, ook nu gedaan kon worden. Er werd een redactie gevormd, bestaande uit drie personen voor drie periodes, er kwam een coördinator en een projectsecretaris en iedere redacteur ging vervolgens op zoek naar auteurs. En die waren wat de nieuwste tijd betreft, niet dik gezaaid, zo merkte ik als aangetrokken redacteur voor die periode al snel. Dus kwam het erop neer dat ikzelf enkele hoofdstukken ging schrijven, waaronder dat betreffende de kerkgeschiedenis.

Leidraad voor de schrijver is uiteraard dat hij elke geloofsuiting serieus neemt en niet het ene bovennatuurlijke vanzelfsprekend vindt en iets anders belachelijk of vreemd. In de stadsgeschiedenis zullen ook niet alle theologische problemen worden geanalyseerd. Het hoofdstuk zal een beschrijvend karakter hebben en vooral de huidige stand van zaken weergeven.

Gouda kent vele religieuze stromingen, maar wijkt op het oog in dat opzicht niet al te zeer af van andere steden boven de Moerdijk in Nederland. Al eeuwenlang is de Nederlandse Hervormde Kerk er vrij dominant; daarnaast is er altijd een behoorlijk aantal rooms-katholieken geweest, zijn er relatief veel gereformeerde denominaties en is het jodendom goeddeels verdwenen en de islam er opgekomen.

Doe je onderzoek naar ongeacht welk onderwerp, dan is het aangenaam als anderen al voorwerk hebben gedaan en kennis in boeken en artikelen hebben vastgelegd. Wat betreft de grootste kerk in Gouda -zowel in omvang als in ledental-, de Nederlandse Hervormde, is er wel enige literatuur maar overdadig is die niet te noemen. De situatie van de kerk naar buiten toe lijkt soms simpeler dan de werkelijkheid is. Iemand is hervormd, maar dat zegt nog niet echt veel gezien de vele stromingen die er ook binnen de Goudse hervormde kerk zijn. Dat varieert van uiterst vrijzinnig tot zeer orthodox (de aanhangers van de orthodoxe stroming worden aangeduid als de Gereformeerde Bonders). De drang bij de orthodoxen om vooral het oud-vertrouwde gereformeerde

woord te horen en zich niet in te laten met het Samen Op Weg-proces, maakt dat laatstgenoemde proces tot een breekbare aangelegenheid. Niet alleen nu maar ook in vroeger dagen voelden ze zich nogal eens gebruskeerd, deze orthodoxen. En vanuit hun oogpunt bezien terecht. Zo stond in 1917 een vrijzinnige predikant in Gouda, die Jan Börger heette. Deze man baarde veel opzien door opmerkelijke uitspraken tijdens zijn preken. Zo noemde hij tijdens een predikatie de dienstdoende ambtsdragers *boerenouderlingen* en sprak hij over *de onmetelijke verzoening die Christus voor elkaar heeft gebokst*. En tot afschuw van de rechtzinnige kerkgangers onder zijn gehoor noemde hij Judas *nog de beste van het zoodje, want die hing zich op*. Telkenmale brokkelde het bolwerk van de Hervormde Kerk in de negentiende eeuw af door afsplitsingen ter rechterzijde, waardoor haar hegemonie danig werd aangetast. Toch is zij in Gouda nog steeds de grootste kerk.

Zelf vond ik een ander ding opmerkelijk. Hoe diepgaand de hervormde predikanten in dogmatisch en kerkrechtelijk opzicht van elkaar mogen verschillen, toch voelt de hervormde kerkvoogdij haarscherp aan dat de predikanten van hetzelfde gevoelen zijn waar het zoïets aards als woongenot betreft. Zo weinig pastorieën de wijk Korte Akkeren heeft geteld (geen enkele namelijk), zo veelvuldig zijn deze te vinden in straten als Crabethstraat, Fluwelensingel, Van Bergen IJzendoornpark, Van Swietenstraat en vooral de Krugerlaan.

Over naar de rooms-katholieken. Stil maar onmiskenbaar zijn zij al eeuwen in de Goudse samenleving aanwezig. Ze hebben weinig geschreven over de historie van hun kerkgemeentes in deze stad. Waarom zouden ze ook. Voor hen was en is het vanzelfsprekend dat ze er waren en zijn, per slot van rekening is hun kerk al tweeduizend jaar de Moederkerk; scheuringen waren er niet in de afgelopen tweehonderd jaar, er hoefde dus niets verdedigd, aangevallen of toegelicht te worden. Dat de rooms-katholieken doorgaans niet prominent op de voorgrond traden heeft ongetwijfeld te maken met hun eeuwenlange achterstelling binnen het vaderlandse politieke en religieuze bestel, waarbinnen de gereformeerden de toon aangaven en andersdenkenden als de rooms-katholieken de rol van tweederangsburger werd opgedrongen. Nu is de oudste parochiekerk die van het Allerheiligst Sacrament in Korte Akkeren, maar die is er als zodanig pas vanaf 1940. De kerken aan de Krugerlaan en het Aalberseplein hebben hun wortels in de oude parochies van Sint Jozef aan de Gouwe en Onze Lieve Vrouwe Tenhemelopneming van de Gasthuiskapel aan de Oosthaven en de kerk op de Kleiweg. De katholieke kerk bewaakte ook in Gouda de moraal. Zo werd in 1906 een zwaar offensief ingezet tegen de gemengde huwelijken, het huwen dus van een rooms-katholiek met een niet-rooms-katholiek. Dat moest zoveel mogelijk worden tegengegaan, daar dergelijke huwelijken *rampzalig* waren, een *ongeluk* werden ze genoemd, waardoor *onheil* over de huwendes werd afgeroepen. De ouders moest dan ook op het hart worden gedrukt dat hun kinderen *geen vriendschappelijke omgang met andersdenkenden* hadden. Ook werd aan de priesters aanwijzingen gegeven omtrent het omgaan met het *Malthusianismus*, dat wil zeggen over de (on)toelaatbaarheid van het gebruik van voorbehoedmiddelen. Dat dit een *kwaad* was stond buiten kijf, maar het moest niet vanaf de preekstoel behandeld worden, daar het sommige jeugdige gelovigen op zaken opmerkzaam zou maken waar ze nog lang niet aan toe waren.

De joodse gemeenschap is op tragische wijze uit Gouda verdwenen. Door de uitroeiing van de joodse stadgenoten tijdens de Tweede Wereldoorlog was het Opperrabbinaat van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap na de oorlog genoodzaakt de joodse gemeente op te heffen. Deze werd toegevoegd aan die van Rotterdam. Toch is er veel over de joden in het algemeen en ook over die in Gouda geschreven.

Het beste gedocumenteerd zijn evenwel de gereformeerde denominaties. Bijna alles wat zich in Gouda -maar ook elders in den lande- gereformeerd noemt heeft zijn wortels in de Afscheiding van 1834, waarbij orthodoxe gelovigen zich losmaakten, zich afscheidten van het hervormde kerkverband. Dat is helder: 1834 als het startjaar van de gereformeerde kerkgenootschappen hier ter stede. In dat jaar 1834 gebeurde er in Gouda niets. In 1835 evenwel kwamen enkele Goudse kerkgangers tot de conclusie dat het zo niet langer kon. Ze hadden vernomen hoe een jaar daarvoor ds. Hendrik de Cock in Ulrum de Nederlandse Hervormde Kerk had verlaten en teruggekeerd was tot de Kerk der Vaderen. Afkeer van de zeer hiërarchische kerkstructuur en van de sfeer van vrijzinnigheid in de Hervormde Kerk deed menig gelovige snakken naar de leer van vroeger eeuwen. Pieter de Mik was in 1835 de eerste die zich als lidmaat liet schrappen. Hij schreef aan de kerkenraad van de St.-Janskerk, dat hij lange jaare smert aan zijn ziel had gehad vanwege de invoering van de Evangelische Gezangen, en nog verschillende andere bezwaren koesterde tegen de gang van zaken in de kerk, die hem noopten de kerkenraad te verzoeken *mijn uijt u gemijnte te verwijdere*, daar hij zich beschouwde als een *lid van de waare Geriffomeerde leer*.

De eenheid binnen de afgescheidenen was al snel ver te zoeken. Er komen dan ook binnen het gereformeerdendom talloze afsplitsingen en herenigingen voor, die het beeld sterk fragmenteren. Er is voor de historieschrijver echter een groot voordeel aan verbonden: er worden stevige boeken geschreven over de totstandkoming en vooral het gelijk van de eigen kerkgemeenschap en het ongelijk van de weglopers of de eruitgegooiden. Hoe meer er uit te leggen valt, hoe meer er op papier staat, hoe makkelijker het voor de historicus is. Ook hier geldt dus: wie schrijft die blijft.

Zodra je probeert uit te leggen wat *ongeveer* -want het moet beknopt en bevattelijk blijven- de verschillen tussen de diverse gereformeerde stromingen zijn, loop je op eieren. Ik heb eerdere conceptteksten van het hoofdstuk voorgelegd aan een reeks van deskundigen. Soms was hun commentaar juichend, andere keren negatief. Een voorbeeld van tegenstrijdig commentaar: over de Christelijke Gereformeerde Kerk aan de Hoge Gouwe schrijf ik het volgende:

Een aantal kerkleden vond de nieuwe kerk [namelijk die van 1892, waarbij de Gereformeerde Kerken van Nederland ontstonden] te intellectualistisch, te rationalistisch. Zij hadden een afkeer van het verstandelijke, waarop de leider van de Dolerenden, Abraham Kuyper, naar hun smaak te veel de nadruk legde. Er was nauwelijks nog ruimte voor de inwendige stem, voor de persoonlijke ervaring oftewel de bevindelijkheid, de eigen rechtstreekse band met God, zo klaagden de verontrusten. En zo bleef de Christelijke Gereformeerde Kerk in Gouda vanaf 1894 als zelfstandig kerkgenootschap voortbestaan.

Een theologisch goed onderlegde kennis van mij, zelf christelijk gereformeerd, vond de typering van zijn geloofsgemeenschap zo juist en treffend dat hij informeerde of ik soms zelf christelijk gereformeerd was. Nee, dat ben ik niet, maar ik was zeer vergenoegd dat ik het geloofsbeleven zo goed getroffen had. Dat voldane gevoel duurde niet lang. Dezelfde tekst kwam ook onder ogen van een gerenommeerde Goudse hoogleraar, een theoloog. Diens commentaar was kort en bondig. Hij schreef in de kantlijn van het stuk: *slaat nergens op*.

En als je dan nog moet uitleggen wat de *veronderstelde wedergeboorte* is, of het *supra-* en *infra-lapsarisme*, of de *predestinatie*, of het *algemene en onvoorwaardelijke aanbod der genade*, dan vindt bijna per definitie de een je typering raak en is een ander van mening dat je de essentie hebt gemist.

De vraag is wel eens gesteld waarom er in Gouda zo'n vruchtbare bodem was waarop kerkscheuringen welig bloeiden. Zou het kunnen zijn dat door de streekfunctie van de stad er vele bevindelijke gelovigen van buiten de stad naar Gouda zijn gekomen, die allen vanuit kleine geloofsgemeenschappen hun eigen opvattingen meenamen, en die

zodoende weinig religieuze rek en tolerantie vertoonden? Al ten tijde van de Afscheiding bleken er vele boeren van buiten Gouda hier ter plaatse te kerken in separatistische gemeenten. Zodra de groep te groot werd en de diversiteit in de leeropvattingen toenam, ging het mis, begon men, oneerbiedig gezegd, voor zichzelf, hetgeen overigens niet alleen in Gouda, maar ook in andere bevindelijk-gereformeerde centra plaatsvond.

De tolerantie bij bevindelijk- en orthodox-gelovigen jegens andersdenkenden is niet altijd even groot. Spelen in onze tijd zaken als de eerbiediging van de zondagsrust en het tegengaan van gokhallen een rol, ruim een eeuw geleden werd er avondenlang gevochten toen in zaal Kunstmin passiespelen werden uitgevoerd. Zelfs militairen moesten worden ingezet om na dagenlange rellen de orde te herstellen.

Daar waar de inspiratie groter is dan het dogma en het Volle Evangelie op blijmoedige, onbekrompen en royale wijze wordt verkondigd, daar komen velen zich warmen. Pinkstergemeenten heten ze en in Gouda zijn er heel wat van. Religie heeft alles te maken met het bovennatuurlijke, met wonderen ook. En als je in wonderen gelooft, dan gebeuren ze ook, zoals in 1950. Hij kwam toen terug uit New York. Hij wilde graag gaan werken op een plaats waar eigenlijk nog niets van het Volle Evangelie bekend was, en, zo schrijft hij, *besloot ik in Gouda ... te gaan werken. Ik huurde een zaaltje in de Groenendaal en zette een advertentie in het plaatselijk dagblad. Maar, vond hij, in een gehuurde zaal ben je nooit zo vrij als in een eigen gebouw. Daarom fietste hij eens in de stad rond. Hij stapte af voor het kantoor van de lokale krant en zag een advertentie staan waarin het pand Zeugstraat 38, het oude evangelisatiegebouwtje van 'Jeruël', dat later Vrije Evangelische Gemeente ging heten, te koop werd aangeboden. Die gemeente was net verhuisd naar de voormalige synagoge aan de Turfmarkt. Het ging om een som van tienduizend gulden, een onoverkomelijk bedrag voor de evangelist. Naast hem stond een eenvoudige vrouw die net als hij de laatste editie van de *Goudsche Courant* bestudeerde. Ze herkende hem: meneer Maasbach, meneer Johan Maasbach, zag ze. Zij bleek in het voormalige Jeruël-gebouwtje te wonen en de 'hypotheekhoudster' te zijn. Zij was bereid om Maasbach achtduizend gulden aan hypotheek te geven tegen vier procent rente. Maasbach: *Mijn hart sprong op van vreugde en dankbaarheid. Onmiskenbaar zag hij in deze samenloop van omstandigheden de hand van God. Er vond echter, zo schreef hij, een nog groter wonder plaats Sinds 1972 stond de neogotische Gouwekerk leeg. Maasbach weer: Wie zou in de tijd dat ik over die oude kerkzaal in de Zeugstraat aan het onderhandelen was, gelooft hebben dat de dag zou komen dat de gemeente Gouda niets liever zou willen dan dat wij de Gouwe-Kerk zouden kopen om haar voor de sloop te bewaren? Zo kreeg de Wereldzending van Johan Maasbach vaste voet aan de grond in Gouda. Maar, constateerde de evangelist, het was niet makkelijk werken in deze stad. [...] Het was zoals wij dit weleens noemen "harde grond"*.*

Moskee Nour aan de Raam.

Dames en heren, er is, het zal u niet verbazen, een veelvoud aan religieuze stromingen en kerken in Gouda. Te denken valt bijvoorbeeld aan de De Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen (tegen hun zin worden de leden ervan meestal Mormonen genoemd), de Federatie van Doopsgezinden, Vrijzinnigen en Remonstranten, de Evangelisch-Lutherse Kerk, de Oud-Katholieken, de Vergadering van Gelovigen, er is het Leger des Heils, er zijn apostolische kerken, en er zijn ook niet-christelijke geloofsgemeenschappen in Gouda. De Vrijmetselaars bijvoorbeeld (zij vieren dit jaar hun 200-jarig bestaan), de Ba'hai's en natuurlijk de islam.

Soms lijkt de ontwikkeling van de islamitische gemeenschap wel een beetje op dat wat binnen de gereformeerde kerken gebeurde. Ook hier progressieve en behoudende stromingen. Drie moskeeën kent Gouda aan het eind van de twintigste eeuw, te weten Moskee Nour aan de Raam, Moskee El-Fath in de Spieringstraat en sinds 1998 Moskee Sallam, in de wijk Oosterwei. In 1984 ontstonden er twee groeperingen binnen de islamitische gemeenschap. De ene groep was van mening dat een moskee uitsluitend dient te worden gebruikt om er te bidden, de andere groep zag de moskee ook als instituut middenin de (Nederlandse) samenleving, door middel waarvan men met die samenleving kon communiceren. De behoudende groep, met relatief veel eerste-generatie-Marokkanen, was sterk gericht op het 'moederland' Marokko en richtte een moskee in in de Spieringstraat, die El-Fath werd genoemd. Bij Moskee Nour, die werd geopend in 1993, zijn de Marokkanen van de tweede en derde generatie oververtegenwoordigd. In de visie van het bestuur van Moskee Nour is het van belang dat de Marokkanen die in Nederland wonen, zoveel mogelijk integreren in de Nederlandse samenleving, met behoud van de eigen cultuur. In vele opzichten werken de bestuurders van de moskee dan ook samen met de lokale overheden, voor wie ze een klankbord vormen. Ook in religieus opzicht zijn de gelovigen het niet steeds met elkaar eens, wat bijvoorbeeld tot gevolg heeft dat El-Fath een dag later met de Ramadan (en dus het Suikerfeest) begint dan Nour.

Dames en heren, de ontwikkeling staat niet stil. Waar enerzijds steeds minder mensen lid zijn van een christelijk kerkgenootschap groeit anderzijds het aantal islamitische gelovigen. Dankzij Thorbecke en diens Grondwet van 1848 is er vrijheid van godsdienst, van onderwijs, vereniging en vergadering, waardoor het stedelijk silhouet van Gouda wordt verrijkt met minaretten naast de reeds lang bestaande kerktorens. En dankzij de Fransen, een halve eeuw eerder, werden toen reeds alle godsdiensten aan elkaar gelijk gesteld.

Ik ben toe aan mijn omega, oftewel de laatste alinea uit mijn hoofdstuk van de kerkgeschiedenis. Die luidt als volgt:

De ontkerkelijking is tegen het eind van de twintigste eeuw groter dan ooit. Ongetwijfeld hangt dat mede samen met het wegvallen van de kerk als sociale hulpinstantie in tijden van economische crises. De sociale wetgeving in Nederland staat er borg voor dat het krijgen van een uitkering een recht is en niet langer een gunst. Het lidmaatschap van een kerk is dan ook niet meer nodig als het gaat om materieel te kunnen overleven. Dan is het enerzijds niet verwonderlijk dat velen de band met de kerk verbreken, maar anderzijds is ook het omgekeerde waar en dat is zeker zo intrigerend: terwijl niemand zich meer bij een kerk hoeft aan te sluiten om fysiek in leven te blijven, zijn toch nog steeds zeer vele mensen lid van een kerkgenootschap. Daaruit blijkt dat voor dezen de kerk naast gezelligheid en geborgenheid ook nog iets biedt dat de materie en de ratio verre te boven gaat.

Ik dank u.